

J.W. du Plessis

D.H. Steenberg

Uit die oogpunt van 'n vrou? Perspektief op feministiese literêre kritiek in die kader van die Afrikaanse prosa

Abstract

Feminists feel that in literary criticism not enough consideration is given to feminism as an ideology in the production of texts.

According to them, existing literary criticism is strongly man-centred. This is especially true of the practice of South African literary criticism.

Although feminism does not have at its disposal a formulated feminist literary criticism, a great deal of research has been done in this direction abroad. This is especially the case in Europe and America. Feminist literary critics apply themselves to the representation of the woman in works by male authors and an analysis of feminine experience in the production of texts by women.

This article is an exploration of the Anglo-American and French approaches in feminist literary criticism.

An attempt is made to formulate the aims of a possible South African feminist literary criticism in order that not only the general norms, but also the feminist codes in the production of a text, speak towards the final interpretation of a work.

1. Inleidend

Die feminisme en spesifieker die uitbeelding van feministiese idees in literatuur, het in die laaste paar jaar momentum begin kry in Suid-Afrika. Dit bring mee dat daar met nuwe oë na sekere tekste gekyk word wat noodwendig moet lei tot nuwe interpretasies. Soos gebeur het met die vernuwing in die Sestigerprosa, sal ook die huidige literêr-kritiese norme moet tred hou met dié stroming binne die Afrikaanse literatuur. Die doel van hierdie artikel is om 'n paar perspektiewe te open wat as riglyne kan dien wanneer 'n feministiese teks geëvalueer word of met 'n feministiese perspektief na 'n teks gekyk word.

Van die begin af moet gesê word dat die feministiese literêre kritiek geen duidelike eenstemmigheid toon nie. Nie alleen verskil feministe oor die inhoud van die term feministiese kritiek nie, maar daar bestaan ook uiteenlopende sienings van die onderwerp, metode en teoretiese begronding daarvan.

Fundamenteel sentreer die feministiese literêre kritiek rondom 'n ondersoek na die representasie van die vrou in werke deur manlike oueurs en 'n analise van vroulike ervaring in

die produksies van vroulike outeurs. Die sentrale term hier is *truth*.¹ 'n Werk word gevolglik geëvalueer op grond van sy waarheidsgetrouheid met betrekking tot die representasie van die vrou uit 'n vroulike oogpunt. Maggie Humm (1989:40) formuleer dié oogpunt soos volg:

Criticism is feminist if it critiques existing disciplines, traditional paradigms about women, nature or social roles, or documents such work by others, from the point of view of women.

Die benadering of kritiese metodes wat gevolg word, is baie uiteenlopend van aard. Myra Jehlen (1981:575) sou wou sien dat die tradisionele kritiek op een of ander wyse "directly and organically" in die feministiese literêre kritiek geabsorbeer word. Veral die Marxistiese benadering se gelykheidsidee en die resepsie-estetika se klem op die reseptor of leser (Driver, 1982:210) vind genoegsame aanklank by die feministiese benadering om integrasie te regverdig. Howard Felperin (1985:208) verwys na 'n klemverskuiwing in die feministiese benadering:

Feminism too has sought to extend methods derived from marxist and freudian models, in this case toward establishing gender as a new or neglected ground of literary study.

Ook Humm (1989:40) plaas *gender* in die sentrum van alle feministiese kritiek:

Whatever the 'moments' and 'modes' of feminist criticism, all critics call for a re-evaluation of the concepts, history and politics of literary studies in terms of gender in order to create a new literary landscape.

Omdat die feminisme enige 'manlik georiënteerde' literêre benadering verwerp, spreek dit vanself dat die feministiese literatuurkritiek 'n eiesoortige metode of invalshoek sal ontwerp. In hierdie rigting word reeds gedink wanneer Maggie Humm (1986) onderskei tussen aanhangers van die psigo-analitiese, marxisties-feministiese, mitiese, swart en lesbiese kritiese metodes.

Mieke Bal *et al.* (1984:21) se mening word soos volg weergegee:

De meeste gangbare methoden (zijn) sterk viricentrisch. Het is mogelijk, dat ze daardoor ongeschikt zijn voor feministisch onderzoek, maar dat is niet noodzakelijk het geval. Sommige methoden zijn weliswaar sterk op mannelijke categorieën gericht maar geven juist daardoor een reëel beeld van het onderzoeks object, een beeld dat dan vervolgens bekritiseerd kan worden. Andere methoden kunnen pas gebruikt worden nadat ze bijgesteld zijn.

Daarteenoor verwerp Deborah Rosenfelt (1984:173) enige flirtasie met tradisionele literêre kriteria: "Only in autonomous programs can Women's Studies continue its evolution toward disciplinary status and achieve its full intellectual and political promise."

Ellen Moers (1976), Elaine Showalter (1977) en Gilbert en Gubar (1979) se kritiese werke manifesteer reeds 'n vroulike invalshoek of vroueliteratuur as 'n spesifieke veld. 'n Mens dink hier onwillekeurig aan Showalter se werk, *A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing* (1977) waarin sy die literatuur van verskeie vroueprosaïste uit verskillende tydperke ontleed en onder andere tot 'n heel ander interpretasie kom as wat die 'tradisionele' literatuurkritiek by verskyning van die werke oor laasgenoemde te sê

¹ *Truth* dui op waarheidsgetroe uitbeelding van die vrou in tekste deur mans, deur vroue, asook in literêre kritiek.

gehad het. Dit kon sy doen bloot omdat sy uit 'n ander invalshoek (die feministiese) analiseer.

Ellen Messer-Davidow (1989:63) som dié ambivalensie in die feministiese literêre kritiek op:

Some continue to borrow ... from traditional schools ... Others fear that the enterprises of writing and thinking, let alone criticism, are so thoroughly infected by patriarchal ideology that women can achieve expression only through a new female biolanguage or rebellious silence. The dilemma appears to be that we cannot do with traditions and cannot do without them.

Wat vasstaan, is dat feministiese literatuurkritiek hoogstens kan aanspraak maak op 'n plek in die ry van benaderingswyses. Dit is immers so dat 'n interpretasie van 'n werk slegs wetenskaplik aanvaarbaar is wanneer die stappe wat deur die interpretator (kritikus) geneem word vanuit 'n hipotese, via tekstekens tot interpretasie navolgbaar en kontroleerbaar is. Dit is die ideaal van objektiwiteit. Dit beteken nie dat elke beoordelaar van so 'n interpretasie ook met die ideologiese onderbou sal saamstem nie. Wanneer die beoordelaars (lesers) die hipotese nie deel nie, sal hulle die interpretasie as irrelevant beskou, al is die betoog navolgbaar (Van Alphen, 1987:69). Ook Shumway (1989:108) erken dat daar 'n verskil in benadering tot die literatuur kan wees, maar dat kritici almal daarop toegespits is om die 'waarheid' te ontdek. Hierdie solidariteit van lede van 'n dissipline berus op *objektiwiteit* ('n fenomeen wat nie deur feministe erken word in literêre kritiek nie).²

Catharine MacKinnon (1982:527) wys op die verband tussen benadering (metode) en die uiteinde van die interpretasie:

The method selected determines each theory's vision of reality, which is to say in my terms that the method of reasoning determines a criticism's framing of its subject. Clearly ... there is a relationship between how and what a theory sees ... Method in this sense organizes the apprehension of truth; it determines what counts as evidence and defines what is taken as verification.

Net soos daar geen eenvormige feministiese metode is nie, bestaan daar ook geen geformuleerde feministiese literatuurkritiek nie. Volgens Howard Felperin (1985:209) moet feministiese kritiek nog "a theory or a practice comparable to those of its models in intellectual coherence or explanatory power" genereer. Toril Moi (1985:87) beweer dat ten spyte van aansprake dat Anglo-Amerikaanse feministiese literêre kritiek alreeds nuwe metodes en analitiese procedures genereer, "little evidence of such developments" gevind word en "the lack of a suitable theory of feminist criticism has become a virtuous necessity ..." Hierteenoor noem Humm (1989:40) Kate Millett se *Sexual Politics* (1969) 'n baanbrekerwerk op die gebied van die feministiese kritiek. Volgens Humm bestudeer Millett, en kritici soos Judith Fetterley en Mary Ellmann ideologieë in manlike skryfwerk en lê hulle die misogenie in die literatuur bloot. Humm noem ook dat alle feministiese kritiek swaar op teorie leun, maar dat die Anglo-Amerikaanse kritiek ook die geskiedenis van vroulike skryfwerk en leeswerk herkonstrueer.

² Objektiwiteit word deur feministe verwerp op grond daarvan dat die mekanismes van mag en sosiale kontrole onderliggend is aan die literêre kritiek. (Straub, 1989:866.) Dieselfde gedagte word uitgespreek deur Moi (1985:82-86).

2. Die ideologiese uitgangspunte van 'n feministiese literêre kritiek

Feministiese kritici huldig oor die algemeen die opvatting dat die tradisionele literêre kritiek man-gesentreerd is. "Het geslacht van de beoordeelde, als zij een vrouw is, speelt altijd een rol in de literaire kritiek. Stilzwijgend natuurlik", skryf Hannemieke Stamperius in *Vrouwen en literatuur* (1980:18). Dit impliseer dat die tradisionele literêre kritiek nie geskik bevind word vir feministiese kritiese ondersoek nie. Moi (1985:35) vertaal en haal die Sweedse kritikus Pil Dahlerup in dié verband aan:

... the critic's attitude unconsciously reveals the fact that ... male reviewers just cannot attach the same degree of authority to a voice they know to be female.

Wat hierdie twee feministe onder andere sê, is dat manlike kritici nie vertrou kan word met die evaluasie van 'n (spesifiek) feministiese werk nie. Hulle ingebore of aangeleerde opvattings oor vroulikheid speel altyd (onbewustelik) 'n rol in hulle kritiese oordeel. Maar omdat kritiek ook interpretasie behels, spreek dit nie vanself dat 'n manlike kritikus nie 'n feministiese teks kan interpreteer nie. Net soos vroulike kritici reg kan laat geskied aan tekste deur manlike skrywers (aan die hand van die 'tradisionele' kritiek byvoorbeeld), kan mans, veral dié wat op hoogte is van die feministiese kodes in feministiese tekste, myns insiens betrouwbare interpretasies lewer.

Sou die feministe reg hê, volg dit dat 'n manlike benaderingswyse aan die hand van 'n sekere (manlike) teorie (argetopies, marxisties, strukturalisties, psigo-analities, semioties, dekonstruktief, hermeneuties) ook nie reg kan laat geskied aan 'n feministiese literêre produksie nie. Feministe staan dus skepties teenoor literêre kriteria wat deur die patriargaat geskep is. In hierdie verband oefen hulle twee opsies uit: 'n Aantal feministiese kritici poog om die kriteria binne die bestaande akademiese institusies te hervorm en 'n eie weloorwoë kritiese diskors daar te stel wat sy feministiese aard sal behou sonder om die bestaande instelling (*establishment*) te veel te versteur. Ander feministiese kritici verkie se om die bestaande kriteria reaksionêr te verwerp of te ignoreer as van geen belang vir feministiese teksproduksies nie. Hulle sou eenvoudig 'soos vrou' lees:

Reading as a woman is not necessarily what occurs when a woman reads; women can read and do read as men. We have to think through just what it implies to ask a woman to read as a woman - which is what I take as feminist criticism. (Humm, 1986:13.)

Vroulike resepsie word onder andere bepaal deur die vrou se biologiese geslag, haar identifisering met haar eie geslag en haar persepsie van haar geslagsrol. Eers wanneer sy haarself kan bevry van die patriargale opvattings oor wat 'vroulikheid' is, kan sy 'feministies' lees.

Aan die ander kant glo feministe dat die literatuur self slegs die manlike ideologie vertolk (Humm, 1986:33). Een manier om dit te beveg, is om 'polities'³ betrokke te raak. "The principal objective of feminist criticism has always been political: it seeks to expose, not to perpetuate, patriarchal practices", skryf Moi in haar *Sexual/textual politics* (1985:xiv). Hiervolgens streef die feministiese kritikus na institusionele veranderinge wat onder andere

³ Polities in feministiese terme beteken die opposisie teen patriargie en seksisme in al sy vorme. (Eagleton, 1989:198.)

bereik kan word deur die medium van die literêre kritiek. Dit skep weer 'n nuwe probleem vir feministiese kritici, naamlik om politieke betrokkenheid te vereenselwig met 'goeie' literêre kritiek. Die strategie wat oor die algemeen gevolg word, is dié van Kate Millett wat in haar werk, *Sexual Politics* (1969) poog om kritiese standarde en politieke betrokkenheid te versoen.

Feministe gee deurgaans toe dat geen literêre kritiek neutraal kan wees nie. Moi (1985:43-44) stel dit so:

No criticism is 'value-free', ... we all speak from a specific position shaped by cultural, social, political and personal factors ... The importance of this principle cannot be over-estimated: it remains one of the fundamental assumptions of any feminist critic to date.

Opsommend kan gesê word dat feministiese literêre kritiek van drie basiese veronderstellings uitgaan:

- * Literatuur en kritiek is ideologies omdat geslagtelikheid kritici en skrywers se teksproduksies manipuleer. Dit kom tot uiting in die styl van elke individuele outeur. 'n Feministiese literêre kritiek hou dus rekening met die kulturele ideologie wat die teks kenmerk.
- * Daar bestaan geslagsverwante skryfstrategieë. Die aanname word gemaak dat mans en vroue onder andere taal verskillend gebruik, oor 'n verskillende woordeskat beskik en dit verskillend aanwend: "Women speak in a sexually distinctive way from men" (Hum, 1986:7). 'n Feministiese kritiek sal hierdie linguistiese en ander verskille (kodes) in aanmerking neem.
- * Manlike norme word aangelê by die beoordeling van vroulik-georiënteerde teksproduksies waardeur vroue se werk onderskat of uitgesluit word. Hierdie manlike verwysingsraamwerk moet deur 'n vroulike verwysingsraamwerk vervang word.

'n Kennis van hierdie teoretiese onderbou van 'n feministiese literêre kritiek is essensieel om die verskillende literêr-kritiese teorieë van feministe te begryp.

3. Feministiese krities-teoretiese benaderings

Die basiese uitgangspunt van feministiese literêre kritiek is wat Messer-Davidow (1989:78) "ideas about sex and gender" noem. Hieruit spruit twee basiese benaderingswyse:

- * 'n ondersoek na die representasie van vroulikheid in teksproduksies, die sogenaamde "images of women-criticism", en
- * 'n analise van vroulike teksproduksies of "woman-centered perspective" (Moi, 1985:52).

Feministiese literêre teorieë kan feitlik deurgaans na die volgende tekste teruggevoer word: Simone de Beauvoir se *The second sex* (1949), Katharine M. Rogers se *The troublesome helpmate* (1966), Mary Ellman se *Thinking about women* (1968) en Kate Millett se *Sexual politics* (1969).

Omdat die Anglo-Amerikaanse en Franse benaderings tot feministiese teksproduksies wesentlik verskil, sal dit onder aparte hofies bespreek word.

3.1 Die Anglo-Amerikaanse benadering

Elaine Showalter word allerweé beskou as een van die belangrikste feministiese kritici in die VSA. Uit twee artikels uit haar pen, "Towards a feminist poetics" (1979) en "Feminist criticism in the wilderness" (1981) kan haar teorieë afgelei word.

Showalter onderskei tussen twee vorme van feministiese kritiek. Die eerste noem sy *feminist critique*, en dit sentreer rondom die vrou as leser. Vanuit hierdie perspektief word manlike teksproduksies gelees as 'n "historically grounded inquiry which probes the ideological assumptions of literary phenomena" (1979:25), en vorm deel van die 'suspisieuse' benadering waarvan Kate Millett in haar genoemde werk melding maak. Daar word van die standpunt uitgegaan dat vroue tot 'n sekere geslagsrol getipeer is en dat hierdie tipering in literêre produksies gerepresenteer word. Die literêre kritiek moet hierdie tiperings ondervang en aan die kaak stel.

Die tweede vorm van feministiese kritiek wentel om die vrou as skryfster - iets wat sy *Gynocritics* noem. Elaine Showalter het veral bekend geraak oor hierdie benadering. Ginokritiek bestudeer die geskiedenis, temas, genres en strukture van die letterkunde deur vroue asook die psigodinamika van vroulike kreatiwiteit soos gemanifesteer in spesifieke tekste deur spesifieke skryfsters.

The programme of gynocritics is to construct a female framework for the analysis of women's literature, to develop new models based on the study of female experience rather than to adapt male models and theories. Gynocritics begins at the point when we free ourselves from the linear absolutes of male literary history, stop trying to fit women between the lines of the male tradition, and focus instead on the newly visible world of female culture (Showalter, 1979:22).

Tenoor die 'agterdog' wat die *feminist critique* kenmerk, is Ginokritiek simpatieker ingestel en soek dit eerder na identifikasie in plaas van konfrontasie. Die *hermeneutics of suspicion* wat veronderstel dat die teks nie is of nie slegs is wat dit voorgee om te wees nie, en daarom onderliggende kontradiksies, konflikte, afwesighede en stiltes naspeur, word vir manlik-geproduseerde tekste gereserveer. Die feministiese kritikus moet, volgens Showalter, ingestel wees op die moontlikheid dat die vroulike teksproduksie 'n ander status as die manlike teksproduksie beklee:

One of the problems of the feminist critique is that it is male-oriented. If we study stereotypes of women, the sexism of male critics, and the limited roles women play in literary history, we are not learning what women have felt and experienced, but only what men have thought women should be. (Showalter, 1979:27.)

Uit die aangehaalde gedeeltes blyk dat Showalter haar instel op die vrou se belewenis en ervaring. Hierdie belewenisse en ervarings kan slegs uit vroulike teksproduksies afgelei word. Die teks is dus niks meer as 'n deurskynende medium waardeur 'ervaring' bemagtig word nie. Die feministiese kritiek fokus op hierdie sigbare wêrelde van die vroulike kultuur en bring dit aan die lig.

Showalter verwerp die gebruik van enige manlike kriteria en bepleit die formulering van 'n feministiese literatuurkritiek.

'n Tweede Anglo-Amerikaanse feministiese kritikus, is Annette Kolodny, wat eweneens in twee artikels haar benadering tot vroulike teksproduksies uiteensit. In "Some notes on defining a feminist criticism" (1975) spreek sy waardering uit vir kritici wat daartoe bygedra het dat feministe "better define the portrayal of and attitudes toward female characters in a variety of authors and ... helped us to expose the ways in which sexist bias and/or stereotyped formulations of women's roles in society become codified in literary texts" (1975:75). Sy maak ook melding van kritici wat op vroulike skryfsters konsentreer "in order to see if they might discern there some unique 'feminine mode'" (1975:75).

Sy self stel veral belang in die bestudering van vroulike styl as manifestasie van "the parameters of what may and what may not be spoken or revealed and, in some cases, extend even to claims upon what is admitted as TRUE or meaning-filled" (1975:77). Sy stel haar dus in op die vroulike onderwêrelf of "inner mind" (78) as deel van vroulike bewussyn.

In haar tweede artikel, "Dancing through the minefield" (1980), beskou sy die vasstelling van die geldigheid van estetiese waardeoordele as die primêre taak van die feministiese kritikus: "What ends do these judgements (d.i. die geldende estetiese waardeoordele/kritiek - JWdP) serve ... and what conceptions of the world or ideological stances do they (even unwittingly) help to perpetuate?" (1980:15.) Haar basis is dus 'polities'.

Verder beskou sy 'n feministiese literêre teorie as onnodig en bepleit 'n soort 'pluralisme'⁴ in die benadering van literêre tekste,

... responsive to the possibilities of multiple critical schools and methods, but captive of none, recognizing that the many tools needed for our analysis will necessarily be largely inherited and only partly of our own making (Kolodny, 1980:18).

Haar afwesigheid van 'n geformuleerde kritiese teorie laat aan die kritici ruimte om van mekaar te verskil. Verskillende interpretasies van dieselfde teks kan slegs bydra tot die geskakeerdheid van konteks-ondersoek.

'n Andersoortige benadering is dié van Myra Jehlen (1981:585) wat 'n *radical comparativism* in feministiese studie as geheel bepleit. Hiervolgens verwerp sy die eensydige fokus op 'n vroulike tradisie in die literatuur en stel sy 'n "investigation, from women's viewpoint, of everything" (577) voor. Sy is nie te vinde vir 'n ideologiekritiek nie, maar streef na objektiwiteit - 'n siening wat haar die granskap van baie feministiese literatuurkritici op die hals haal huis omdat feministe nie glo dat enige literêre kritiek objektief kan wees nie.

Bogenoemde literatuurkritici is myns insiens verteenwoordigend van die Anglo-Amerikaanse benadering tot die feministiese literêre kritiek. Dit maak egter nie voorsiening vir kritici wat hulle toespits op swart skryfsters of op 'lesbiese' teksproduksies nie. In die woorde van Humm (1986:16) is 'n feministiese literatuurkritiek slegs volledig indien dit rekening hou met "gender and class and race and sexual preference." 'n Volledige ondersoek na al hierdie aspekte is te omvattend vir hierdie artikel. Daarom volstaan ek met bestaande breë representasie.

⁴ Pluralisme dui op die moontlikheid om tekste 'verskillend' te lees sonder dat die een interpretasie die ander uitsluit. Dit weier om aan 'n 'skool' te behoort, maar wil gebruik maak van die kritiese metodes van allerlei benaderings van 'skole'.

3.2 Die Franse benadering

Teenoor die Anglo-Amerikaanse feministiese kritici se gesentreerdheid rondom die outeur, spits Franse feministiese kritici hulle veral toe op die probleme van die tekstuele, linguistiese, semiotiese of psigo-analitiese teorie. Die Franse lewer heelwat minder literêre kritiek, maar lewer veral 'n bydrae op die terrein van vroulike literêre produksies en taalaanwending. Die vernaamste strominge word verteenwoordig deur Hélène Cixous, Luce Irigaray en Julia Kristeva.

Die Franse literêre teoretici kan kortliksoos volg weergegee word:

Hélène Cixous⁵ het veral bekendheid verwerf vir haar ondersoeke na die verhouding tussen vroue, vroulikheid, feminisme en teksproduksie. Sy is skepper van die Franse *écriture féminine*, wat resultereer uit haar ondersoeke na patriarchale binêre denke. Volgens haar kom taal in 'pare' voor: aktief/passief, son/maan, man/vrou, en dergelike meer. Dis om 't ewe watter 'paar' gekies word; die verskilde man/vrou-opposisie met sy onontkombare positief/negatief-waarde kan altyd as onderliggende paradigma nagespeur word. In hierdie binêre denke vind gedurig stryd plaas waarin die manlike of die aktiewe as oorwinnaar uittree. Daaruit volg dat die vrou altyd óf passief is, óf nie bestaan nie. Hierdie 'ideologie' moet, volgens Cixous, deur feministiese omgekeer word deur die vrou as bron van lewe, krag en energie te verklaar en deur 'n nuwe 'vroulike' taal (*écriture féminine*) te skep waarin binêre denke soos dit in die taalgebruik manifesteer, ondermyn word. 'n Vroulike skryfstyl "strive in the direction of difference, struggle to undermine the dominant phallogocentric logic, split open the closure of the binary opposition and revel in the pleasures of open-ended textuality" (vertaal deur Moi, 1985:108).

Cixous ontken die moontlikheid om ooit 'n feministiese skryfstyl te definieer omdat taal vanuit die liggaam vloeи en omdat dit wat vloeibaar is, nie vasgevang (gedefinieer) kan word nie: "The speaking woman is entirely her voice. She physically materializes what she's thinking; she signifies it with her body." (1980:170.) Skryf is slegs die verlenging van hierdie self-identifiserende spreekaksie. Cixous biepleit 'n spontane verhouding tussen vroulike taaluiting en die *jouissance* van die vroulike liggaam - 'n utopiese visie van vroulike kreatiwiteit in 'n ware nie-onderdrukkende en nie-seksistiese samelewing.

Luce Irigaray⁶ wat haar veral besig hou met die teorieë van Freud, by name sy beroemde uitsprake oor 'penis-jaloesie' by vroue, kom tot die slotsom dat die vrou slegs spieël vir die man se manlikheid is. Representasie van die vrou spruit uit hierdie 'hom(m)o-sekssualiteit' bedoelende sowel eenselwigheid as manlikheid.⁷ Omdat alles aan die man gemeet word, is die vrou afgesny van alles wat eie is aan häársself.

Vasgevang in die spieëllogika van die patriargie kan vroue kies om te swyg, of onbegrypbaar te stamel. (Enige uiting wat buite die logika van die manlike *meesterdiskoers* val, is

⁵ Hélène Cixous se teorieë is o.a. uiteengesit in "The laugh of the Medusa" (1980) en "Castration or decapitation?" (1981).

⁶ Luce Irigaray het haar teorieë uiteengesit in "Speculum of the other woman" (1974) waardeur sy uit Lacan se *École freudienne* geskors is - 'n bewys van dié werk se feministiese impak (Moi, 1985:140).

⁷ *Homme* beteken 'man' in Frans.

per definisie onverstaanbaar.) Die vrou kan, volgens Irigaray, ook haar representasie as minderwaardige ‘man’ uitleef waardeur sy nijs meer as ‘n mimikus is nie. Die mimikus leef haar seksualiteit op manlike wyse uit ten einde iets te red van haar eie begeerte. Hierdie opsie is ‘n vorm van histerie, volgens Irigaray.

Volgens Irigaray het ‘n vrou in ‘n patriargale samelewing geen *eie* taal nie, maar kan sy ten beste ‘manlike’ diskfers imiteer. Haar skryfwerk moet dit onafwendbaar reflekter. Moi vertaal en haal die implikasie hiervan soos deur Irigaray geformuleer, soos volg aan:

She cannot pretend to be writing in some pure feminist realm outside patriarchy: if her discourse is to be received as anything other than incomprehensible chatter, she must copy male discourse. The feminine can thus only be read in the blank spaces left between the signs and lines of her own mimicry. (Moi, 1985:141.)

Irigaray se strategie is om manlike diskfers aan die kaak te stel en met ‘n vroulike diskfers te vervang. In hierdie sin sluit sy by Cixous aan.

Anders as haar landgenote, glo Julia Kristeva nie aan ‘n vroulike taaluiting of *écriture féminine* nie omdat sy nie aan ‘n definisie van vroulikheid glo nie. Niks in die vrou se produksies van vandaag of gister dra, volgens Kristeva, enige tekens van ‘n vroulike skryfwyse nie. Dit is wel moontlik om repeterende stilistiese en tematiese eiesoortighede op te spoor, maar dit wil nie sê dat hierdie kenmerkende eienskappe van die vrou se produksies net tot vroulike teksproduksies beperk is nie.

Uit haar teorieë omtrent die *chora*⁸ en die *Simboliese*⁹ volg dat sy die vrou se onderdrukking nie sien as essensieel van haar vroulikheid nie, maar as posisioneel: “What is perceived as marginal at any given time depends on the position one occupies.” (Vertaal en geïnterpreteer deur Moi, 1985:166.)

Omdat die semiotiese nooit die *Simboliese* kan vervang nie, is dit slegs moontlik om die vroulike posisie binne die simboliese sigbaar te maak deur verdrywing (*expulsion*) of verwering (*rejection*). In tekstuele terme beteken dit negatiwiteit: “The poet’s negativity is then analysable as a series of ruptures, absences and breaks in symbolic language, but it can also be traced in his or her thematic preoccupations.” (Moi, 1985:170.)

Franse feministiese literêre kritiek fokus dus hoofsaaklik op taalgebruik soos ook aangeleid kan word uit ander Franse feministe (soos Chantal Chawaf en Xavière Gauthier), wat aanvoer dat vroulike seksualiteit ‘n ondergrondse, onbekende entiteit is en dat die vrou dit juis in haar skryfwerk moet uitbuit. Manlike diskfers word verwerp en vervang deur ‘n esoteriese taalaanwending waardeur die vrou die diskfers betree deur haar eie taalgebruik.

Uit bogenoemde bespreking van diverse teorieë blyk dit dus dat feministiese literêre kritiek geen eenvormige tegniek is nie. Die groot diversiteit binne hierdie gebied skep nie

⁸ Die *chora* is ‘n soort geslote ruimte waarin die kind in die pre-Oedipale fase verkeer en waarin alle trillings eindeloos opgevang word. Sodra die kind taal bemeester, word die *chora* opgehef en beweeg hy/sy in die Simboliese waarin hy/sy die vooraf bepaalde geslagsrol moet uitleef.

⁹ Die *Simboliese* is in Kristeva se terme, die fase wat volg ná die pre-Oedipale fase. In hierdie fase begin die kind taal te verwerf en word hy/sy deel van die geordende strukture waarvan man/vrou een is.

alleen verwarring in feministiese kringe nie, maar bemoeilik ook die teoretiese begronding van hierdie veld. 'n Grondslag vir 'n moontlike feministiese literêre kritiek is deur Adrienne Rich soos volg geformuleer:

A radical critique of literature, feminist in its impulse, would take the work first of all as a clue to how we live, how we have been living, how we have been led to imagine ourselves, how our language has trapped as well as liberated us; and how we can begin to see - and therefore live afresh. (Aangehaal deur Flowers, 1982:17.)

3.3 'n Algemeen feministiese krities-teoretiese benadering

Bestaande formulering van die Anglo-Amerikaanse en Franse benaderings asook ander sienings wat nie in dié artikel bespreek word nie, benadruk die volgende aspekte: 'n feministiese literêre kritiek sal

- * ondersoek instel na 'n definisie van feministiese kritiek;
- * 'n teorie daarstel van waaruit alle literatuur benader kan word;
- * manlike en vroulike ervaring ondersoek én die vergestalting daarvan in die genre, beelding, ensovoorts;
- * die gevestigde literêr-kritiese norme ondersoek met die oog op herkenning, napratery en die morele aard van literatuur;
- * norme formuleer waaraan die literêre en sosiale ervaring van vroue geëvalueer word;
- * ondersoek instel na die skryfster se stryd om haar eie 'taal' te skep en haar dus te ontworstel aan die patriargale diskfers;
- * spesifieke werke deur skryfsters bestudeer met die oog op hulle besondere representasie;
- * bekende skryfsters se teksproduksies herbestudeer en herinterpreteer;
- * skryfsters wie se bydrae deur die geskiedenis verswieg is, 'herontdek';
- * werke deur manlike skrywers herlees ten einde hulle uitbeelding van die vrou te evalueer as deel van hulle totale wêreldebekouing;
- * nuwe rigtings vir verwerwing van toekomstige kennis in verband met vroulike teksproduksies formuleer.

Alhoewel daar reeds baie bereik is, lê die veld nog braak wat veral die formulering van feministiese kritiese norme en die daarstelling van 'n teorie betref. Dié leemte spruit veral uit die uiteenlopende menings wat gehuldig word, soos aangetoon.

Opsommend kan dus gesê word dat die feministiese literêre kritiek agterdogtig is jeens alle tradisionele kritiese mekanismes en waardes. Die minste waarop hierdie kritiek tot dusver aanspraak maak, is om 'n eensydige kritiek te probeer balanseer.

Die feministiese literêre kritici beskou literatuur as 'n sosiale fenomeen wat hoofsaaklik die waardes van die dominant manlike kultuur reflekteer en gaan van die veronderstelling uit dat geen literêre kritiek of teorie lewensbeskoulik neutraal kan staan nie. Alle kritiek, ook die feministiese kritiek, is volgens hulle ideologies gebaseer.

Die oogmerke van die feministiese literêre kritiek is nie om 'n benadering daar te stel om sekere probleme op te los of aspekte te aksentueer wat deur ander benaderings uit die oog verloor is nie, maar om die ingewikkelde verhouding tussen literatuur en samelewing (waarbinne die vrou haar rol uitleef) te omskryf en daardeur die literêre verlede te herkonstitueer, die literêre hede te deurgrond en die literêre toekoms te bereik waarin die vrou moontlik 'n ander rol sal vervul.

4. Feministiese literêre kritiek in Suid-Afrikaanse konteks

Soos in die geval van die literêre kritiek op die Sestigers, blyk die Suid-Afrikaanse prosakritiek met weinig uitsonderings, onvoorbereid op, selfs onkundig te wees oor die ontwikkeling, sienswyses en vergestaltingswyses van die feminism. Combrink (1987:192) stel dit dat die "feministiese literatuurkritiek as 'n onafhanklike 'veld' in die literatuurteorie (nog) veg om 'n bestaan". Hierteenoor is die feministiese literatuurkritiek as dissipline in die VSA, asook in Brittanje, Wes-Duitsland, Nederland en ander Wes-Europese lande as onafhanklike dissipline lank reeds stewig gevestig.

Dat daar in Suid-Afrika in dié verband dus 'n leemte bestaan, kan nie weggeredeneer word nie. Daarom is dit allereers nodig dat daar weer na die bestaande literêre kritiek gekyk sal word ten einde vas te stel watter norme tans geld en hóé dié norme van toepassing gemaak word op feministiese produksies. Hieruit sal daar afgelei kan word of daar 'n behoefte aan 'n nuwe invalshoek bestaan of nie.

4.1 'n Model vir 'tradisionele' kritiekbeoefening

Alhoewel die kritikus grootliks op sy eie siening, waarde-oordele en norme aangewese is, bestaan daar nogtans groot en minder relatiewe prinsipies wat deel van elke kritikus se toerusting behoort te wees. 'n Sistematiese model van die hele verskeidenheid waardeoordele, is deur Boonstra (1979:246-249) saamgestel aan die hand waarvan literêre norme wat in die moderne kritiek toegepas word, agterhaal kan word.

Die model wat hieronder in verkorte¹⁰ vorm uiteengesit word, is op Boonstra s'n gebaseer. Boonstra se voorbeeld van literêr-kritiese uitsprake oor die Nederlandse prosa, is vervang deur literêr-kritiese uitsprake uit verskeie resensies van verskillende Suid-Afrikaanse kritici oor *Uitdraai* en *Die kremetartekspedisie* deur Wilma Stockenström en *Klipkus* deur Marlise Joubert. Die doel hiervan is om die ondersoeker (en lesier) 'n idee te gee van die dilemma van 'n Afrikaanse feministiese teks binne die raamwerk van 'n tradisioneel manlike literêre kritiek.

¹⁰Daar is slegs gekonsentreer op dié kriteria waar die 'tradisionele' en 'n 'feministiese' kritiese oordeel baie van mekaar verskil. 'n Volledige uiteensetting van Boonstra se model is opgeneem in Du Plessis (1991:236-242).

* *'n Literêre werk is geslaagd as dit die realiteit goed weergee (afspieëlingsargument)*

Hierdie argument spruit uit die opvatting dat die literatuur die bekende werklikheid waarheidsetrou moet weergee. 'n Mens vind hierdie argument in baie gedaantes terug, maar steeds is daar sprake van 'n vergelyking met die werklikheid. Alhoewel hierdie kriterium nie meer so baie relevant in die huidige literêre kritiekbeoefening is nie, is daar steeds die *soeke* na 'n assosiasie met die realiteit. Uitdrukkings soos "dié tonele maak werklik 'n onbeholpe indruk en bly volkome onoortuigend" (Brink, 1976:11), of 'n werk wat tematies so "onwerklik voorkom as Adri se wonderland ... toon geen werklike insig in die realiteit" nie (Odendaal, 1979:3) is in werklikheid 'n verdoeming van die werklikheidsgehalte van die werke. Smuts (1985:65) teken byvoorbeeld beswaar aan teen die onrealistiese (ironiese) dood van die vreemdeling in *Die kremetartekspedisie* wat vir hom "nie 'n oortuigende episode binne die geheel" (68) is nie, terwyl dié episode uit feministiese oogpunt van kardinale belang is! Omdat dié oordele dikwels spruit uit 'n gebrek aan kennis van die simboliese substratum van 'n feministiese teks, is sulke uitsprake ongeldig.

* *'n Literêre werk is geslaagd as dit betrokke is by die sosiale of politieke aktualiteit (engagements-argument)*

Dit gaan hier veral om die geëngageerde aard van 'n literêre teks. Omdat betrokkenheid 'n sleutelgedagte binne die feministiese denkkring is, behoort dit besondere aandag in 'n literêre kritiek oor 'n feministiese teks te kry. Die tradisionele kritiek stel in dié oopsig nogal teleur. Smuts (1985:69) sien naas die kommentaar wat *Die kremetartekspedisie* lewer op die menslike gesteldheid, ook 'n "bemoeienis met die rol van die kunstenaar en by name die skrywer in die maatskappy". Hy herken geen verband tussen hierdie bemoeienis en die stryd van die feminis om erkenning binne 'n patriargale literêre tradisie nie, maar beskou hierdie betrokkenheid as 'n rebelsheid by die skrywer wat "uiteindelik op grond van sy sukses onvermydelik deel van die gevvestigde gesagsorde word". (En dit terwyl die feminisme juis in opstand teen die gevvestigde gesagsorde is!) Andersins kan 'n teks ook negatief beoordeel word omdat die outeur nie aan die verwagtinge van die resensent ten oopsigte van betrokkenheid voldoen nie. Dit is byvoorbeeld Brink (1976:11) se kritiek teen *Uitdraai* wanneer hy sê dat daar van die "kleurverhoudinge eintlik maar min tereg" kom. Kennis van die aanwending van die kleurverhoudinge in assosiasie met die posisie van die vrou, sou die resensent tot ander uitsprake gedwing het.

* *'n Literêre werk is geslaagd as die persoonlikheid van die outeur daarin tot uitdrukking kom (ekspressiewe argument)*

Die ekspressiewe argument verwag van die outeur dat hy/sy en die teksproduksie mekaar nie moet weerspreek nie, met ander woorde die outeur moet glo aan dit wat hy/sy neerpen. Dit raak ook die oorspronklikheid waarmee die outeur sy/haar stof hanteer. Alhoewel hierdie argument baie relevant is vir feministiese tekste (feministe moet immers in feminisme glo!), word daar in die tradisionele kritiek nie veel gewag gemaak van hierdie norm nie.

Vae verwysings na vernuwing (Smuts, 1985:64) of "diep-deurleefde ervaring" (Lindenberg, 1981:8) sonder om te meld waarin hierdie vernuwing lê of wat die skryfsterervaar het, is net nie goed genoeg nie. Die leemte in hierdie redenasies is dat dit aan die

uniekheid van die feministiese uitdrukking verbygaan. Wanneer 'n teks bowendien met ander (gewoonlik manlike) skrywers vergelyk word, word die spesifieke vroulike misgekyk.

* *'n Literêre werk is geslaagd as dit komposisioneel en stilisties slaag (kompositoriese/stilistiese argument)*

'n Baie populêre norm in al die bestudeerde resensies en kritieke raak die werk as onutonome geheel en handel oor struktuur en styl.

In die kompositoriese argument verwag die kritikus 'n bepaalde struktuur of dat struktuur en kernargument moet saamhang. Ernst Lindenberg (1976:14) het waardering vir *Uitdraai* se "knap tydsverdeling"; Van der Merwe beskou die verhaaltegniek as dié roman se "grootste enkele bate" (1976:2); Grobler verwys na die 'hoe' as die belangrikste element, "die tegniek ... die hegte geheel ..." (1976:26). Smuts (1985:68) spreek sy bedenkinge uit oor verskeie strukturele aspekte van *Die kremerartekspedisie*: die ordeskeppende organisasie word te lank teruggehou; die chronologiese afwykings maak 'n herlees nodig; die vaagheid ten opsigte van die benoeming van persone skep verwarring en sekere dinge word te kursories gehanteer. Kannemeyer (1988:415) verwys na die a-chronologiese verloop van die verhaal, maar motiveer dit nie. Soortgelyke uitsprake is uiteraard volop in die Suid-Afrikaanse literêre kritiek. Die probleem met hierdie norm lê in die onkunde omtrent die feministiese se misnoegdheid met 'n geordende struktuur - ook in die literêre kunswerk.

Die stilistiese argument sluit taalgEBruik, sinswendinge en woordgebruik in en is in haas enige verhaalteks sterk subjektief gekleurd. Lindenberg (1976:14) het lof vir *Uitdraai* se direkte en eerlike taal en styl, maar die perspektief is "oorwegend visueel ingestel en enumerasie ... oorwoeker (soms)". Brink (1976:11) meen weer dat die taal (woordorde) "verstar tot irriterende lompheid". Huisamen (1979:9) rig sy kritiek teen "die oordaad van vergelykings en veral ... die oordaad aan adjektiewe" in *Klipkus*, wat hy as 'n "voortploeterende mooi-skrywery" beskou. Ernst Lindenberg (1981:8) verwelkom Stockenström se deurbreking van die 'taboe' op 'poëtiese' prosa in *Die kremerartekspedisie* en vind in al die styltruuks 'n motief om 'n "selfspottende 'beskaafde' styl" (satiries) daar te stel. Daarteenoor is la van Zyl (1982:78) "nie heeltemal oortuig dat die afwisselende style funksioneel gebruik word nie". Die teenstellende uitsprake is myns insiens die gevolg van 'n onkunde oor die motief agter die aanwending van taal deur feministe.

Dit is seker op die vlak van hierdie argument waar die tradisionele kritiek die verste te kort skiet.

* *'n Literêre werk is geslaagd as dit 'n emosionele effek by die leser teweegbring / die leser homself daarin herken/dit die leser se kennis verbreed of sy ervaring verryk.*

Lesersresepsie as kritiese norm het tot onlangs nie baie prominent in die kritiek gefigureer nie. Resensies van 'n dekade of wat gelede, bevat uitsprake soos: "Teen die einde voel die leser onbevredigd gelaat" (I.W., 1976:32) of die verteller word verwyt dat sy veroorsaak dat "die leser nie werklik betrokke kan raak by die gebeure nie" (Van

der Merwe, 1976:2)¹¹. Omdat die feministiese juis betogend wil wees én 'n sekere gevoel van onbehaaglikheid by die leser wil skep, is lesersresepsie van kardinale belang. Dat dit oor die hoof gesien word in die tradisionele kritiek, blyk duidelik uit die volgende uitsprake wat, indien die resensente op hoogte was van die feministiese kodes, seker nooit op skrif sou verskyn het nie. Huisamen kan hom byvoorbeeld nie identifiseer met die manlike karaktere in *Klipkus* nie: Vink word as 'n "hopeless manlike chauvinist geteken" en Robin is 'n "karikatuur" (1979:9); (sic! -JWDP) Jakes Gerwel weer het vol verwagting - en nuuskierigheid - die nuwe tema van "lesbiese liefde" in *Klipkus* gelees en merk teleurgesteld op: "Dit kon ewe goed oor 'n heteroseksuele verhouding gehandel het." (1979:1.)

Hierdie kort steekproef uit die kritiek oor vroeë feministiese tekste, dui op duidelike leemtes in die tradisionele kritiekbeoefening. Daar blyk veral drie probleme te wees:

- * Die tradisionele literêre kritiek maak nie voorsiening vir feministiese ideologie-kritiek nie;
- * algemene norme word van toepassing gemaak op spesifieke ideologiese aspekte in tekste; en
- * die tradisionele literêre kritici is nie bekend met die feministiese kodes nie.

4.2 'n Model vir feministiese kritiekbeoefening

Om tot 'n realistiese feministiese interpretasie van 'n teks te kom, is dit allereers nodig dat die leser (resensent, kritikus, onderzoeker) bekend moet wees met die feministiese kodes. Soos die ernstige leser hom/haar moes vergewis van die vernuwing wat in Sestig plaasgevind het en 'n nuwe kritiese benadering moes volg, moet die ernstige leser van feministiese tekste ook bekend wees met wat die feminis besig hou. Dit behels 'n helder begrip van die feminism as ideologie asook die wyse waarop hierdie denkbeelde in die literatuur neerslag vind.

Belangrik is dat die tradisionele literêre kritiek soos dit algemeen beoefen word, nie totaal veroordeel of verwerp word nie. Ek kan dus nie saamstem met Koos Human van Human & Rousseau wat aan Kannemeyer sou gesê het dat die "Afrikaanse kritici 'n self-versekerde klomp bliksems' is" (Slabber,1987:28) nie, bedoelende die negatiewe kritiek wat *Die kremetartekspedisie* te beurt gevall het, in vergelyking met die ontvangs daarvan in die buiteland. Volgens hierdie uitspraak van 'n prominente uitgewer, sou die Suid-Afrikaanse letterkundige kritiek 'n lae peil handhaaf. Deel van die probleem is dat die buiteland Suid-Afrika ver voor is met betrekking tot die idees en beoordeling van die feminism; aan die ander kant sal daar 'n paar klemverskuiwings binne die bestaande kritiekbeoefening moet plaasvind om feministiese tekste te akkommodeer.

Alhoewel die meeste argumente wat binne die 'tradisionele' kritiekbeoefening aangewend word (abstraheringsargument, morele argument en relativiteitsargument, byvoorbeeld), bruikbaar is vir 'n feministiese kritiekbeoefening en daar aan ander ligweg geskaaf kan

¹¹Albei uitsprake handel oor *Uitdraai*.

word, is daar tog 'n paar kritiese argumente wat nie binne 'n feministiese kritiekbeoefening sal deug nie: dit is naamlik die afspieëlingsargument, *engagements*-argument, die strukturele en stilistiese argumente en die argumente waarin 'n werk beoordeel word na aanleiding van die resepsie.

Die *afspieëlingsargument* skiet veral te kort omdat die werklikheid of 'waarheid' binne 'n teks geen invloed meer uitoefen nie. Hiermee word nie 'n werklikheidsgetrooue beeld van die omringende wêreld bepleit nie, maar word die werklikheid van die vrou binne die teks geëvalueer. Dit is naamlik 'n strategie van die feminisme om die werklikheid van vrouwees aan die orde te stel met die doel om hierdie werklikheid in haar guns te omvorm. Die geslaagdheid van 'n werk sal dan afhang van die mate waarin die oueur daarin geslaag het om die vrou se werklikheid só te vergestalt dat dit geloofwaardig is en kan aanmoedig tot verbetering.

Die afspieëlingsargument raak ook in sekere sin die ruimte as deel van die vrou se werklikheid. Om tot 'n ryker interpretasie te kom, sal die modelleser groter ag moet slaan op die situering binne die teks wat hom interpretatief laat geld.

Engagement of betrokkenheid by die problematiek van die tyd is 'n feministiese 'opdrag'. Synde self 'n ideologie, is die feminisme betrokke by kwessies soos apartheid, onderdrukking, aborsie, huweliksregte, vrye liefde en ander kwessies waar dit in besonder die vrou raak. Dat hierdie betrokkenheid in literêre vorm gestalte sal kry, is vanselfsprekend. Kritici sal daarop bedag moet wees voordat daar tot interpretasies gekom word wat nie die hoofsak, naamlik die vrou se stryd om erkenning op verskillende lewensterreine, van die werk vertolk nie. 'n Goeie voorbeeld is die artikel "*Die kremetartekspedisie*: 'n Marxistiese dekonstruksie" deur Ampie Coetzee (1984:39-49) waarin hy sy "verwarring met hierdie teks" (49) toedig aan die lees van Marx gelyktydig met die lees van Derrida. Myns insiens het die feministiese impak aan Coetzee verbygegaan. Omdat hy hom blind gestaar het op geld as ruilmiddel (kapitalisme), het hy nie raakgesien dat dit eintlik die *vroulike liggaam* as ruilmiddel is waarop gesinspeel word nie.

Wanneer die intensie van die feminisme nie begryp word nie, kan 'n kritikus nie sonder meer self bepaal wat die motief of doel agter die werk is nie. Indien ander motiewe ook uitkristalliseer, dien dit as verryking van die werk; word die feministiese intensie egter verontagsaam, is dit 'n verskraling van die moontlikhede van die teks.

Die grootste leemte in die tradisionele literêre kritiek lê myns insiens by die aksiomatiese daarstelling van strukturele en stilistiese norme. Dit is 'n kenmerk van die feministe dat hulle, getrou aan hulle vroulike aard en afkerigheid van die manlike eise, 'ordeloos' skryf. Met hierdie aspek moet rekening gehou word.

Ten slotte sal 'n realistiese feministiese literêre kritiek meer aandag bestee aan die lesersresepsie. Synde 'n ideologie, streef die feminisme na 'n bepaalde verandering binne die gemeenskap waarin die skryfster skryf. As die leser die 'boodskap' nie ondervang het nie, kan die teks nie aanspraak maak op geslaagdheid nie. Die toets sal dus wees of die teks die leser tot sodanige nadenke gestem het dat dit moontlik 'n veranderde gedragswyse tot gevolg kan hê. Van die feministiese teks word dus vereis om 'n emosionele impak op die gehoor te hê; die leser te laat identifiseer met die persona of saak en sy/haar kennis, veral selfkennis, te verryk.

5. Slotsom

Die beskuldiging vanaf feministiese kant dat die tradisionele literêre kritiek nie bevoeg is om vroulike teksproduksies te beoordeel nie, hou slegs gedeeltelik water. Die navorsing ten opsigte van verskeie resensies oor die behandelde tekste toon dat die literêre kritiek 'n baie goeie evaluering van hierdie tekste maak. Dit sluit egter nie uit dat daar wel aan baie aspekte verbygegaan word nie. 'n Aanpassing van die bestaande literêre kritiek is dus wel geregtig en word verkies bo 'n afsonderlike feministiese kritiekbeoefening. 'n Feministiese kritiekbeoefening sal allereers deeglik gefundeer moet wees. Tans bestaan daar geen duidelike riglyne of teorieë nie. Dit is juis 'n klag teen die feministiese wetenskapbeoefenaars dat hul nie tot 'n vergelyk kan kom nie. Aan die ander kant is die feminisme nie staties nie en beweeg dit, synde 'n ideologie, saam met die tyd. Dit sou dus rigted en verstarrend op die kritiekbeoefening inwerk indien vaste riglyne neergelê word. Die feminisme sal in hierdie geval van die kritiekbeoefening 'n baie groter vloeibaarheid/aanpasbaarheid in denke vereis.

6. Bibliografie

- Bal, M., Van Dijk-Hemmes, F. & Van Ginneken, G. 1984. *En Sara in haar tent lachte ... Patriarchaat en verzet in Bijbelverhalen*. Utrecht : H&S.
- Boonstra, T. 1979. Van waardeoordeel tot literatuuropvatting. *De Gids*, 4:243-253, April.
- Brink, A.P. 1976. Begaafde digteres stel teleur met roman. *Rapport* : 11, Jul. 11.
- Cixous, Hélène 1980. The laugh of the medusa. In: Marks, E. & Courtivron, I., (eds.) *New French feminisms*. Brighton : Harvester. p. 254-264.
- Cixous, Hélène 1981. Castration or decapitation. *Signs*, 7(1):41-45.
- Coetzee, A. 1984. Die kremetartekspedisie: 'n Marxisiese dékonstruksie. *Standpunte*, 37(3):39-49, Jun.
- Combrink, A. 1987. Feminisme en literatuurkritiek: die vrou in die letterkunde. In: *Venster op die vrou*. Potchefstroom : Instituut vir Reformatoriese Studie. p.192-202.
- De Beauvoir, S. 1972. *The second sex*. London : Jonathan Cape.
- Driver, D. 1982. Feminist literary criticism. In: Ryan, R. & Van Zyl, S., (eds.) *An introduction to contemporary literature*. Johannesburg : A.D. Donker. p. 203-213.
- Du Plessis, J.W. 1991. *Feminisme in die oeuvres van enkele vroueprôsaïste ná Sestig*. Potchefstroom. (Proefskrif (D. Litt) PU vir CHO.)
- Eagleton, M. 1989. *Feminist literary theory - a reader*. Oxford : Basil Blackwell.
- Ellman, M. 1968. *Thinking about women*. New York : Harcourt.
- Felperin, H. 1985. *Beyond deconstruction*. Oxford : Clarendon.
- Flowers, B.S. 1982. The "I" in Adrienne Rich: individuation and the androgynous archetype. In: Mora, G. & Van Hooft, K., (eds.) *Theory and practice of feminist literary criticism*. Michigan : Bilingual Press. p. 14-35.
- Gilbert, S. & Gubar, S. 1979. *The madwoman in the attic: the woman writer and the nineteenth-century literary imagination*. New Haven : Yale University Press.
- Gerwel, J. 1979. Klipkaat laat mens onvervuld. *Oggendblad* : 7, Jul. 27.
- Grobler, H. 1976. Andersoortige plaasroman. *Hoofstad* : 9, Jul. 2.
- Huisamen, T. 1979. Klipkus. *Rapport* : 9, Feb. 4.
- Humm, M. 1986. *Feminist criticism*. Brighton : The Harvester Press.
- Humm, M. 1989. *The dictionary of feminist theory*. New York : Harvester Wheatsheaf.
- Irigaray, Luce 1974. *Speculum de l'autre femme*. Paris : Editions de Minuit. p. 463.
- I.W. 1976. Digteres stel teleur met roman. *Die Vaderland* : 32, Okt. 14.
- Jehlen, M. 1981. Archimedes and the paradox of feminist criticism. *Signs*, 6(4):575-601, Summer.
- Kannemeyer, J.C. 1988. *Die Afrikaanse literatuur 1652-1987*. Pretoria : Academica.
- Kolodny, A. 1975. Some notes on defining a feminist literary criticism. *Critical Inquiry*, 2(1):75-92, Autumn.
- Kolodny, A. 1980. Dancing through the minefield: some observations on the theory, practice and politics of a feminist literary criticism. *Feminist Studies*, 6(1):1-25, Spring.

- Lindenberg, E. 1976. Fyn beeld van skande. *Beeld* : 11, Jun. 21.
- Lindenberg, E. 1981. Prosa-ekspedisie is verrykend. *Beeld* : 8, Nov. 9.
- Mackinnon, C. 1982. Feminism, marxism, method and the state: an agenda for theory. In: Keohane, N.O., Rosaldo, M.Z. & Gelpi, B.C., (eds.) *Feminist theory: a critique of ideology*. Brighton : Harvester Press.
- Messer-Davidow, E. 1989. The philosophical bases of feminist literary criticisms. In: Kaufmann, L., (red.) *Gender & theory: Dialogues on feminist criticism*. New York : Basil Blackwell. p. 63-106.
- Millett, K. 1969. *Sexual politics*. London : Virago.
- Moers, E. 1976. *Literary women: the great writers*. New York : Doubleday.
- Moi, T. 1985. *Sexual/textual politics: Feminist literary theory*. London : Methuen.
- Odendaal, W. 1979. Klipkus bied niks nuut. *Die Oosterig* : 3, Feb. 22.
- Rogers, K. 1966. *The troublesome helpmate: A history of misogyny in literature*. Seattle : University of Washington Press.
- Rosenfelt, D. 1984. What woman's studies programs do that mainstreaming can't. *Women's Studies International Forum*, 7(3): 167-75.
- Showalter, E. 1977. *A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing*. Princeton : Princeton University Press.
- Showalter, E. 1979. Towards a feminist poetics. In: Jacobus, M., (red.) *Women writing and writing about women*. London : Croom Helm. p. 22-41.
- Showalter, E. 1981. Feminist criticism in the wilderness. *Critical Inquiry*, 8(1):179-205, Winter.
- Shumway, D.R. 1989. Solidarity or perspectivity? In: Kaufmann, L., (red.) *Gender & theory: Dialogues on feminist criticism*. Oxford : Basil Blackwell. p. 107-117.
- Slabber, C. 1987. Koos Human kan nou weer glimlag. *Rapport* : 28, Mei 10.
- Smuts, J.P. 1985. *Burgerband - beskouings oor die nuwer Afrikaanse prosa*. Kaapstad : Tafelberg.
- Stamperius, H. 1980. *Vrouwen en literatuur - een inleiding*. Amsterdam : Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Straub, K. 1989. Women, Gender, and criticism. In: Davis, R.C. & Fink, L., (eds.) *Literary criticism and theory: the Greeks to the present*. New York : Longman. p. 855-876.
- Van Alphen, E. 1987. *Bang voor schennis? Inleiding in de ideologiekritiek*. Utrecht : H&S.
- Van der Merwe, R. 1976. Imposante werk met beperkings. *Die Volksblad* : 2, Jun. 16.
- Van Zyl, I. 1982. Bockbesprekings: *Die kremetariekspedisie* deur Wilma Stockenström. *Tydskrif vir Letterkunde* (Nuwe reeks), 20(1):76-78, Feb.

Potchefstroomse Universiteit vir CHO.

